

Дејан В. Поповић
Ваљево
dejan.popovic0@gmail.com

ВАЛУТНО ПИТАЊЕ И ЊЕГОВЕ ПОСЛЕДИЦЕ НА ВАЉЕВСКИ КРАЈ 1920. ГОДИНЕ

Апстракт: У раду се говори о валутном питању и финансијским недаћама које су задесиле ваљевски крај у поратној 1920. години. Какав је био однос разних монета које су колале непосредно после рата и како су оне узроковале велике привредне и социјалне кризе међу грађанством вароши Ваљева тема је овог рада. На основу бројних државних аката везаних за валутно питање описан је и рад локалне администрације. Дат је пресек плата као и систем социјалних давања тог времена.

Кључне речи: динар, круна, унифицирање валуте, законодавство, финансије, Суд, Начелство, министарства, скупоба, кријумчарење новца, плате, социјална давања, спорови око вредности новца и имовине

Након заузимања Србије од аустроугарских, немачких и бугарских трупа, у јесен 1915. године, аустроугарска круна је постала законско средство плаћања и успостављен је паритет по принудном курсу од 1 круна = 2 динара. Српски динар, печатан од окупаторских власти, скоро да је ишчезао из саобраћаја; међутим, поједини грађани сакривали су га у сламарицама, или закопавали, чувајући га за нека боља времена.¹ Динар

¹ Међуопштински историјски архив Ваљево (у даљем тексту МИАВ), Фонд Окружни Суд Ваљево (у даљем тексту ОС), 1920. година, дел. бр. 1167, 1346 и 17441. Аустроугарска монархија је штампајући енормне количине круна без покрића финансирала своје велике ратне трошкове, те је своје ратне издатке покривала зајмовима. Аустроугарска војна власт је облигацијама извлачила велике суме новца и робе од становништва Ваљевског среза, које већ 1918. године нису биле реално наплативе. На основу сачуваних историјских извора, познато нам је да су аустроугарске окупационе власти одузимале динаре грађанству ваљевског краја, а дешавало се да су разне српске комитске или

се ипак показао као постојанија монета од круне, јер, иако је у рату постепено губио своју вредност (више је то био случај код металних кованица), вредност круне је опадала још више услед тешке привредне и војне ситуације у Монархији.² Године 1911. у новчаним заводима 100 круна вредело је 104,15 динара, а 1 круна заснивала је своју вредност на подлози од 304,88 mg злата.³ Али, у ратно доба стање се сасвим изменило. Вредност круне у рату је била прецењена због протекцијског односа окупационих власти према царској круни, а однос цена и круне у Србији није био уравнотежен што због инфлације што због глади у народу и раста цена основних животних намирница. Тако је откупна цена за кукуруз, утврђена од стране окупационих власти у Ваљеву, у септембру 1917. године, износила 20 динара за 100 килограма, али се исти испод руке продавао и за свих 100 круна. Годину дана касније иста количина кукуруза продавала се за 150 круна. Треба истаћи да је априла 1918. године аустроугарско цесарско и среско заповедништво Ваљева наредило грађанству да је свако куповање и препродаја кукуруза, а нарочито из других срезова, строго забрањена: ко би се ухватио у недозвољеној трговини, кукуруз му се одузимао, а појединац би био најстроже кажњен. Августа 1918. године, среско заповедништво у Ваљеву подигло је цену шљивама, па је килограм маџарке уместо 10 круна скочио на 14 круна, а килограм сувих шљива лошијег квалитета са 0,60 на 0,70 круна. Последње ратне године Двојна монархија штампала је огромне количине круна, стварајући тако велику инфлацију, па су се ионако велике количине круна које су биле у промету у окупираној Србији удесетостручиле након формирања Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца (СХС). Децембра 1918. године, 1 динар вредео је 2 круне, али круна се врло брзо показала

хајдучке чете, у јесен 1918. године, пљачкале куће по селима среза отимавши имаоцима како круне тако и динаре, било жигосане или нежигосане. У селу Горњој Буковици крај Ваљева сељани су, по окупацији, закопали динаре, знајући за њихову већу вредност од круна, а по завршетку рата су их откопавали и користили за трансакције – нап. аут.

² МИАВ, ОС, 1920. година, дел. бр 744, ОС, 1921. година, дел.бр. 36525 и Фонд Општина града Ваљева (у даљем тексту ОГВ), 1918. година, кут.бр.165, пр.бр.523 и кут. бр.166, пр.бр.88 и 97.

³ У аустроугарским новчаним заводима године 1911. за 1 амерички долар добијале су се 4 круне – нап. аут.

као нестабилна монета, па јој се вредност у односу на динар све више смањивала. Динар и круна нису биле једине монете у новоствореној краљевини; користиле су се и немачке марке, бугарски леви као и црногорски перпер. Након распада Аустроугарске, новонастале државе Аустрија и Угарска (Мађарска) су наставиле да у још већим количинама доштампавају круне, како би спречиле банкрот, а исте су највише долазиле на тле Краљевине СХС преко њених западних и северних области. На тај начин су Аустрија и Угарска дестабилизовале финансијске прилике у новонасталој Краљевини. Влада је била присиљена да у најкраћем временском периоду реши питање круна у новчаном систему, јер је то било питање финансијског опстанка земље. Тиме би се решило и валутно питање, а то је био најбржи пут стабилизације финансијског сектора и постепеног отклањања великих привредних поремећаја и криза у новонасталој краљевини. Децембра 1918, Влада Краљевине СХС забранила је грађанству уношење у земљу већег износа од 1.000 круна, и изгласала је Закон о жигосању и попису целокупног папирног новца. На основу решења Министарског савета, 7. септембра 1920. године, министар унутрашњих дела је поштрио ове одлуке – грађани су могли да изнесу до 1.000 крунско-динарских новчаница преко граничних царинарница, уз констатацију да иста није „здрава валута“. Ко би покушао да изнесе веће количине новца казнио би се као кријумчар новчаница и новчанице би се конфисковале у корист државне касе.⁴ Међутим, ипак је долазило до појаве кријумчарења круна и фалсификовања печата на истима, што се показало као уносан посао и то је довело фискални систем Краљевине СХС у велике неприлике. Кријумчарење новца било је веома тешко зауставити, па је број новчаница са свакојаким „жиговима“ свакодневно растао. Од новембра 1919. до јануара 1920. године извршена је друга национализација крунских новчаница, па је на сваку (изузев најмањих апоена) лепљена нарочита маркица, све у циљу да се спречи фалсификовање круна. Све ове мере нису дале резултата, па се само по себи наметало питање како круну заменити у што је могуће краћем времену неком другом банкнотом. Круна је и даље нагло губила своју вредност, тако да је Влада, јануара 1920. године, утврдила курс круне у односу 1

---

⁴ МИАВ, ОГВ, (1915-1920), 1920. година, кут. бр.169, војно одељење, пр.бр.64

динар за 4 круне. У међувремену, недозвољени прилив круна из страних држава попримио је забрињавајуће размере. Због целокупног стања у привреди и потпуног монетарног хаоса повлачење крунских новчаница није се могло продужити унедоглед. Јануара 1920, Министарски савет дао је дозволу Министарству финансија да отпочне штампање новца ради реформе. Министарство финансија означавало је на свакој издатој новчаници износ у динарима и крунама, па је створена динарско-крунска новчаница, која је требало да у најскорије време замени крунске новчанице и да се на тај начин реши проблем унифицирања валуте. Динар Краљевине Србије се налазио паралелно у оптицају са новим крунско-динарским новчаницама и мењао се у односу 1=1. Решење је било привременог карактера, јер се постављао проблем ситног новца, али је на крају ипак решено тако што су у оптицају остављене банкноте од 1, 2 и 10 круна. Дана 26. јануара 1920. године Привилегована банка Краљевине Србије прерасла је у Народну банку Краљевине СХС. Замена крунских новчаница вршена је доста споро и неколико пута је продужавана, па је довршена тек јуна 1920. године.⁵ Ипак, у руралним срединама становништво није успело да на време замени крунске новчанице које су лежале у сламарицама новом крунско-динарском, па је добар део овог новца пропао⁶. У првој половини новембра 1920. године, коначно су пуштене у оптицај кованице од пола динара и динар које су имале обележја нове државе, а нешто касније и папирне новчанице већих апоена.

Начелству Округа ваљевског и Суду општине ваљевске Министарство финансија СХС упућивало је бројне депеше и уредбе које су се тичале уређења финансијских прописа и неприлика у којима се нашла тадашња држава. Тако је у решењу Министарства финансија бр.4442, од 21. фебруара 1920. године, извештаван Суд о продужењу рока за подношење молби генералном инспектору за накнадно маркирање крунских новчаница до 10. марта. Ову меру је Министарство финансија увело због „грађана руралних средина који нису успели да властима поднесу ста-

⁵ Иван М. Бецић, Финансијска политика Краљевине СХС 1918-1923, стр.121-149, Стубови културе, Београд, 2003.

⁶ Казивања Загорке Параментић, забележена 1994. године. Сељак је био неповерљив и збуњен; многи нису на време предали крунске новчанице држави, које су потом, након истека рока за мењање, изгубиле сваку вредност.

ре крунске новчанице ради маркирања, те би оне и даље биле важеће платежно средство на тлу ваљевског краја⁷. Оне новчанице које у законском року нису биле маркиране, правоснажно су постајале неважеће. У допису од 28. фебруара 1920. године Министарство извештава Суд општине да грађани ваљевског краја немају разлога да верују лажним вестима о обустави замене крунских новчаница, да су те вести тенденциозне и пуштене ради уношења забуне у грађанство⁸. Министарство финансија и Министарски савет својим актом бр. 6354, од 1. марта исте године, извештавали су општинске органе да се због огромних количина крунских новчаница које су се налазиле у платном промету земље не може произвољно мењати курс круне према динару у односу вишем од 4:1, јер би то изазвало хаос у привредном систему државе.⁹ Најпре су повлачене из оптицаја новчанице највећих апоена. Повлачење новчаница од 1.000 круна вршено је прво у Србији и Црној Гори, а потом и у осталим покрајинама Краљевства у року до 15. марта исте 1920. године; новчанице од 100 круна престале су се примати на државним благајнама 10. априла исте године, а рок за повлачење крунских новчаница мањег апоена од 50, 20 и 10 круна вршио се до краја априла месеца. Коначно, по Министарству финансија, требало је заменити све крунске новчанице до маја 1920. године, али је и тај рок, као што смо видели напред, продужен.¹⁰ Признанице које су том приликом издаване грађанима на 20% задржаних крунских новчаница ликвидирани су у каснијем периоду. Ова одлука посебно је изазвала протесте хрватске и словеначке буржоазије јер су сматрали да се на основу ових 20% новчаница, које су коришћене у платном промету земље, непримерено богате делови српске буржоазије

---

⁷ МИАВ, ОГВ, (1915-1920), 1920. година, кут. бр.169, војно одељење, пр. бр. I, A2, 2539/1920, пр. бр.17

⁸ Исто, кут. бр.169, војно одељење, 1920. година, дел.бр. пр. 2173. Суд је ову депешу Министарства објавио грађанству вароши добошем „ради знања и даљег управљања“.

⁹ Процене Министарства финансија Краљевине су биле да у земљи циркулише између 3 и 15 милијарди крунских новчаница! – вид. Иван М.Беџић, Финансијска политика Краљевине СХС 1918-1923, стр.127, Стубови културе, Београд, 2003.

¹⁰ МИАВ, ОГВ, (1915-1920), 1920 година, кут. бр. 169, војно одељење, бр. пр. 19 и 25.

Крунско-динарска новчаница од 5 динара (20 круна) из 1920. године

блиски властима. Забележено је да су појединци из Словеније и Хрватске због констатације и неслагања са званичном државном финансијском политиком и курсом динара према круни у износу 1:4 кажњени затворском казном и високом новчаном глодом, што је сматрано и политичким питањем.¹¹ Бројне су биле критике везане за банкарски систем државе, у чијем раду је било великих пропуста и неправилности. Јуна 1920. године Начелству у Ваљеву упућен је допис Генералне дирекције државног рачуноводства у којем је стајало да становништво које услед више силе ни тад није заменило маркиране круне могло је да их замени још само у банкама и новчаним установама; новчани заводи би за њих понудили замену у вредности коју је гарантовала држава.¹²

Суду општине ваљевске 7. априла 1920. године доспела је наредба Министра финансија у којој се налаже грађанству да се најстроже забрањује сваки износ из земље сребрног новца.¹³

¹¹ МИАВ, Стенографске белешке Привременог народног представништва Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца (у даљем тексту ПНП Краљевине СХС), инв.бр. књ.1965, од 12. марта 1920. и Стенографске белешке Уставотворне скупштине Краљевине СХС, I књига, инв.бр. 1963, од 31. јануара, 20. априла и 23. маја 1921. године. С друге стране, поједини опозициони посланици у ПНП сматрали су да постоји економска неједнакост народа у Краљевини и да такво стање иде на уштрб српског народа, који је поднео највеће жртве за уједињење земље – нап. аут.

¹² Исто, ОГВ, 1920-1926. година, без фасцикуле, А/2, кут. бр. 170, дел. бр. пр. I, А2, 1421/1920

¹³ Забрања изношења из земље предратног динара, извршена је државним актима марта 1920. године, а прослеђена је Суду априла месеца – нап. аут.

Сребрни динар откупљиван је на црном тржишту у Србији, па се тајним каналима преко Босне и Херцеговине пласирао у иностранство. Одлив племенитог метала требало је у најкраћем периоду прекинути, што је и била намера Министарства финансија у актима насловљеним Суду ваљевском. У депеши се наводи да је „ова нелегална трговина доносила посебне штете по интересе државе“. Ако би ко поступио супротно овој наредби, ризиковао је да му се новац одузме у корист државне касе, као и дуготрајан притвор; такви грађани били би проглашени за шверцере и строго санкционисани.¹⁴

*Крунско-динарска новчаница од 5 динара (20 круна)
из 1920. године (реверс)¹⁵*

Са доласком династије Карађорђевић на престо, отпочело се са ковањем нове емисије динара. Тако се банкнота са ликом кра-

¹⁴ МИАВ, ОС, 1920. година, дел. бр.275, Бецић, наведено дело, стр. 132-149 и сајт <https://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/1451-P.pdf>. Кованице Краљевине Србије биле су састављене од високог процента сребра. Када је 1904. године кована нова емисија динара, планирано је да се будућа банкнота изради од прикупљеног сребрног новца из 1875. године, који се тада повлачио из оптицаја. Међутим, прикупљање старог новца ишло је врло споро, тако да је држава морала да прибегне куповини новог сребра. Министарство финансија Краљевине СХС је добро било упознато са овим случајем, а у стању опште осиромашености друштва након рата, један од начина било је репресивним мерама забранити шверц старим, сребрним новцем.

¹⁵ Нумизматичка збирка Народног музеја Ваљево, Збирка папирног новца, пописни број LIX (59). Динарска новчаница била је одштампана новембра 1919. године, али је због лакше трансакције у народу Министарство финансија наредило доштампавање на њој и њене крунске вредности јануара 1920. године – нап. аут.

*Новчаница од 10 круна, са печатањем највишим
на ћирилици и латиници*

ља Петра I на аверсу кованице ковала од 1904. до 1917. године и то у апоенима од 50 пара, 1, 2 и 5 динара. Све наведене кованице биле су у складу са правилима Латинске конвенције, која је одређивала емисију, финоћу племенитих метала, као и тежину. Кованице од 1 и 2 динара састављене су биле од 835% сребра и 165% бакра, а 5 динара од 900% сребра и 100% бакра (1 динар је био тежак 5 грама, 2 динара 10 грама, а 5 динара 25 грама). После Првог светског рата, сребро је постало веома скупо свуда у Европи и било је јако тешко доћи до њега. Стога, динар из 1920. године (као и из 1922. године) није садржавао сребро, него је био састављен од 75% бакра и 25% никла. Да би се замениле крунске новчанице ситнијег апоена крајем 1920. године отпочело се са ковањем кованица од 5, 10 и 25 пара (ова последња је била тешка 5,7 грама), а исте су биле исковане од легуре цинка и бакра. Стога, све ове послератне кованице нису биле у складу са одредбама Латинске уније. Међутим, поменуте кованице нису успеле да одмах замене крунско-динарске новчанице, а нови, ковани и папирни динар Краљевине СХС појавио се у већој мери тек 1922. године. У недостатку ситног новца користиле су се кованице из доба Обреновића и то банкноте од 5, 10 и 20 пара.¹⁶

¹⁶ Бецић, наведено дело, стр.130-146 и сајтови <https://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/1451-P.pdf> и www.arheo-amateri.rs/2012/05/kovani-novac-kraljevine-shs-i-kraljevine-yugoslavije - приступљено 30.06.2019.

Кованице од 10 и 25 динара, 1920. године

Нове папирне, динарско-крунске новчанице из 1920. године, биле су преседан у монетарној политици пошто су у себи обједињавале две валуте у једној банкноти. Противник стварања крунско-динарских новчаница словеначки економиста Милко Брезигар сматрао је да такве новчанице не могу постојати, нити се одржати. Такве новчанице нису могле да буду паритетне старим српским новчаницама, наплативим у сребру, а које су још биле у платном систему државе¹⁷.

У време валутне кризе и привредног хаоса Влада се определила за слободну трговину у држави у којој је српска и црногорска привреда далеко више страдала од некадашњих аустроугарских покрајина, што је све утицало на велико повећање цена и појаву несташица. Дуга и тешка зима 1919/1920. године преполовила је приносе са земље, велики део пољопривредних производа био је намењен војсци, грађанство у градовима је гладовало, а сељаштво се по високим каматама задуживало продајући своје производе и имања. Због очајне привредне ситуације у Краљевини 1920. године, Влада је узимала зајмове од Француске, САД и других држава, а део новца коришћен је између осталог и за стабилизацију динара. Жигосање и постепено замењивање аустроугарске круне изазвало је жучне протесте хрватске и словеначке буржоазије, која је сматрала да су њени интереси били овим валутним питањем знатно оштећени.¹⁸

---

¹⁷ Бецић, наведено дело, стр. 130-134 и fragmentikulture.com/novcanice-Kraljevine-Srbije/ - приступљено дана 2. 07. 2019. За пример нереалне финансијске политике Брезигар је узимао новчаницу од 10 динара (40 круна). Новчанца од 10 динара вредела је 2,8 грама злата, а 40 круна 4x2,8 грама злата, што је само по себи представљало нелогичност за одређивање њене номиналне вредности.

¹⁸ Бранко Петрановић, Историја Југославије 1918-1978, стр.41-42, Нолит, Бео-

Велике финансијске неприлике захватиле су Краљевину СХС, одмах од њеног оснивања. У изворима „скупоћа“, тј. инфлација, разарала је привредни живот новоуспостављене Краљевине. Народ је врло тешко живео, оптерећен тек завршеним ратом; велики део прихода ишао је за потребе војске, а у граду на Колубари завладала је глад.¹⁹ Услед скупоће, војни инвалиди, који су живели са највише 30 динара месечне помоћи добијених од државе, нису могли да преживе са својим породицама, па су морали да моле надлежне општинске власти да им изађу „са било каквом новчаном помоћи да не би скапали од глади“.²⁰ Тако, на пример, имамо случај извесног Ђуре Живановића, служитеља и бившег ратника, који је молио управу Ваљевског занатлијског друштва да му се повиси плата за сто динара „јер према данашњим скупоћама немогуће ми је за ову плату да опстанем“.²¹ Привреда се споро обнављала са малим капиталом, занатлије и трговци ваљевског краја једва да су преживљавали. Многи од њих, тек демобилисани, нису могли да одмах започну са својим пословима у привредним условима потпуно различитим од оних пре рата. Велики је био број поднетих захтева за наплату ратне штете у току 1919. и 1920. године; грађани, ратом оштећени, из вароши Ваљева поднели су резолуцију Привременом народном представништву, септембра 1920. године, о што држој исплати ратне одштете пострададом грађанству.²² У тешким околностима

град, 1981. и Стенографске белешке ПНП Краљевине СХС, 1920. година, инв. бр.књ.1965, од 16. септембра 1920. стр. 443-457. Сама висина унутрашњег и спољашњег дуга Краљевине није била сасвим утврђена и по изјавама посланика ПНП износила је до 100 милијарди круна; стога је држава у више случајева била приморана да узима неповољне кредите од савезника.

¹⁹ Војска је своје набавке вршила преко војних лифераната, који су робу узимали по повлашћеним ценама а оне су износиле око 70% реалних набавних цена. Међутим, инфлација је утицала и на ценовник војних потреба које су биле врло непостојане. Тако је цена јечма и овса по килограму била 0,80 динара у току 1918. године, 1919. већ се попела на 1,35 динара, а 1920. године је износила 2,3 динара по килограму – нап. аут.

²⁰ МИАВ, ОС, 1920 година, дел. бр. 152.

²¹ ОС, 1920 година, дел. бр.15, дел.бр. 9-18/20 и ОГВ, 1919. година, кут.бр.168, пр.І, А2,3-І/1919, пр.бр.1. Живановићу је повишена плата од априла 1920. године – нап. аут.

²² Стенографске белешке ПНП Краљевине СХС, инв.бр. књ. 1965, од 2. септембра 1920, стр.351.

многи варошки трговци због недостатка робе и новца морали су да затворе радње. Осетно боље живели су малобројни државни службеници, којима су плате увећаване а додаток на скупоћу исплаћиван је кроз увећање које се исплаћивало квартално, сваких шест месеци. На основу законских прописа ваљевски Првостепени суд био је у дужности да своје чиновнике упућује на рад у друга места по службеном послу. По Закону о дневницама, службеницима је било дато право на надокнаду трошкова путовања. Тако, на пример, надокнада за подвоз за сва путовања повећана је решењем Министарства правде Д.Р. бр. 133958 и то на 2 динара за указне, а 1,40 динара за неуказне чиновнике по километру пута. С обзиром на тешко економско стање у држави, а изазвано потребом ефикаснијег санкционисања казних дела, Министарски савет је решењем својим од 30. маја 1920. године под бр. 19920, одобрио да се за наведена путовања издаје на име дневница судијама Првостепеног суда 30 динара дневно, деловођама – писарима по 25 динара, служитељима по 10 динара поред накнаде превозних трошкова. Ветеринари су имали дневнице (путарине) од 40 динара за излазак у округ. Ове дневнице нису подлагале плаћању пореза и исплаћиване су без одбитака.²³ По Уредби о додацима на скупоћу државних функционера и њихових породица из 1919. године, додаци су исплаћивани по платним разредима државних функционера. Разуме се да додатке на скупоћу нису добијали упосленици који су радили као радници, шегрти. Они нису добијали редовно ни своје дневнице. Јавно мњење вароши је исказивало велико незадовољство скупоћом која је била врло висока чак и на месечном нивоу. Одбор за сузбијање скупоће, иако га је подржавао добар део сиромашнијег грађанства вароши, није имао великих овлашћења ни могућности деловања. Услед очајних прилика, сиромашни (а такав је био велики део грађанства вароши Ваљева) нису могли да школују своју децу, нити да је исхрањују; огроман је био број поднетих молби удовица или најближих сродника за инвалидском потпором погинулих ратника или молби поднетим Одбору за Државну заштиту деце и сирочади.²⁴

---

²³ МИАВ, ОС, 1920. година, дел.бр. 14434 и 16029

²⁴ ОС, 1920. година, дел. бр. 866 и ОС, 1921. година, без фасцикле дел. бр.72, 606, 719 и 805

Године 1920. у Ваљеву је основан Окружни одбор за државну заштиту деце и младежи, чији је задатак био да се збрину ратна сирочад, а оболелој деци да се пружи лекарска нега (од октобра до децембра 1920. године у Окружној болници у Ваљеву лечило се 46 деце). Одбор је најугроженију децу потпомагао извесном сумом новца до навршене 16, или у случају похађања Гимназије до навршених 18 година живота. Ова потпора била је ниска и обично је износила 20-30 динара по детету месечно. Државна заштита деце била је у оквиру Министарства за социјалну политику Краљевине СХС. Многа деца била су у хранитељским породицама у Ваљеву, а њихови стараоци од државе често нису добијали материјална средства за њихово издржавање. Деца која су била у најтежим животним приликама по посебној и врло обимној процедури слата су у Матерински дом у Београду, у Ресавској улици, али тамо су имали право да остану само до навршене 15. године живота. У Ваљеву је 1920. године, основан Дом за сирочад, који је примао штићенике од 2. до 14. године живота. Штићеници су у Дому остајали највише до завршене основне школе (14 година), после чега би обично били упућени на занат. Међутим, због слабих услова смештаја, исхране, болести и изузетне строгаће, штићеници су често бежали из Дома за сирочад; у много случајева ваљевска општина је ванредним финансијским средствима помагала ову несрећну децу, која су лутала улицама Ваљева. Фебруара 1921. године ваљевски Дом за сирочад бројао је 55 деце без родитеља (42 дечака и 13 девојчица), а у Дому радило је 5 службеника. Управница Дома за ратну сирочад у Ваљеву била је Зорка Вукосављевић. Дом је покушавао да преузме троје деце пореклом са Уба, осталих без родитеља у аустроугарској офанзиви октобра 1914. године, а коју су примили код себе и отхраниле у ратним временима ромске породице са Баира. Због изузетно слабих финансијских прилика у Краљевини, Министарство за социјалну политику је више пута поштравало критеријуме за добијање дечје помоћи осиромашеним породицама (у појединим случајевима оне су се и губиле). Тако је ово министарство донело пропис да право на добијање помоћи у храни, одећи, огреву и другим намирницама могу да добију удовице које су плаћале мању годишњу порезу од 5 динара и које имају двоје или више деце. Такође, Влада је у више наврата по-

оштравала услове за добијање инвалидске потпоре породицама погинулих ратника, а износи помоћи су се смањивале тако да је велики број унесрећених породица оног времена није ни добио него су њихови захтеви одбијани као „недоказани и неумесни“. Износи финансијске потпоре за породице погинулих ратника биле су мизерне и држава је у сврху издвајала од 360 до 480 динара годишње. Стање се нешто променило 1939. године, када је ступио нови Закон о потпори војних инвалида.²⁵

Велику скупоћу, тј. инфлацију изазвало је више фактора као што су, између осталог, били мањак робе, вишак новца (првенствено круна), лоши путеви који су поскупљивали транспорт намирница, огромна бирократија, недостатак пољопривредних оруђа које је реквирирао окупатор, недостатак људи (пољопривредника) који су били у јединицама или су погинули, велики зајмови у иностранству, политичке малверзације, државна небрига, висок степен корупције. Треба напоменути да је корупција банкарског система била веома изражена. Првих година након ослобођења велики је био шверц основних животних намирница из Румуније, где су оне биле знатно јефтиније. Октобра 1918. године, српски министар привреде донео је акта о привредној иницијативи за набавку хране коју су допремали богатији трговци и предузетници, па је том приликом спуштена и трошарина и царина на монопол појединих артикала, све у намери да се становништву обезбеди храна по најповољнијим могућим ценама. Када су приватници платили царину и трошарину, Министарство исхране Краљевине СХС је, у пролеће 1919. године, забранило приватну иницијативу, те је робу приватних лифераната ставило у своје магацине. До те робе су дошли разни концесионари блиски власти који су од владе добијали извознице; потом су народу продавани артикли по вишеструко већим ценама, те је дошло до велике скупоће, али и богаћења чиновника и појединаца који су често били на истакнутим државним функцијама. На тај начин укинута је приватна иницијатива, расла је инфлација, а динар је почео да пада у односу на европске валуте, што се нарочито показало од 1920. године и у наредним годинама.²⁶

---

²⁵ ОС, 1921. година, дел. бр. 567, 583 и 15100

²⁶ Стенографске белешке ПНП Краљевине СХС, 1920. година, инв. бр. 1965, стр. 344-346 и 1919. година, инв. бр. 1962, стр. 743-746. Ратко Марјановић, до-

Генерална дирекција државних дугова доставила је Суду општине ваљевске 8. септембра 1920. године акт Д бр. 4585 у коме се потоњи извештава да је Министарство финансија приступило пописивању, жигосању и повлачењу обвезница ратних зајмова, као и пописивању и жигосању обвезница предратних зајмова бивше Аустроугарске Царевине, које су се нашле на територији Краљевства СХС или у Аустрији и Мађарској. С обзиром да су ове обвезнице биле под секвестром, а да би се заштитили интереси поданика са територија ваљевског среза који су могли имати овакве обвезнице, а нису их могли унети у Краљевину, имаоци истих требало је да се пријаве Генералној дирекцији државних дугова у Београду или одељењима Министарства финансија у Загребу, Љубљани, Сплиту и Новом Саду до октобра 1920. године са свом пратећом документацијом.²⁷ Пријаве су морале да садрже укупну номиналну вредност обвезница, јер у супротном, Дирекција није узимала у разматрање непотпуне пријаве.²⁸

Након завршетка рата, пред судовима ваљевског краја одржан је већи број суђења осумљиченим лицима у вези обвезница ратног зајма, које је српско становништво у условима окупације морало да даје аустријским војним и цивилним властима. Суме су обично биле високе у условима опште народне осиромашености, а оптужени су већином били сеоски кметови и појединци који су радили при општинама. Најчешће, и сами под присилом, морали су да наговарају народ за што већи разрез пореза. Облигације овакве врсте нису могле да се наплате у условима рата, а установиће се, врло тешко и у условима мира. Већина ових судских спорова одржана је у мучној атмосфери, јер је оптуженима приписивана служба непријатељу и издаја народних интереса. Показало се да је приличан број ових судских процеса прекинут и осумљичени обично нису позивани на кривичну одговорност,

---

гати земљорадник и трговац са Уба био је један од таквих приватних концесионара који је за народне потребе набављао храну из околине Арада где је била стационирана српска војска. Динар се током 1919. и 1920. године много ниже котирао на светским берзама него у време војног слома у јесен 1915. године – нап. аут.

²⁷ МИАВ, ОГВ, 1920-1926, кут.бр.170, I, A2, пр. бр. 10

²⁸ Исто, I, A2, 10270/1920

са образложењем да су били силом приморани да од народа узимају новац и друге драгоцености.²⁹

Од јесени 1920. године курс динара на Београдској берзи био је у великом опадању у односу на друге валуте и једино је показивао тенденцију раста у односу на аустријску круну.³⁰ Динар је нарочито опадао у односу на британску фунту, а грчка драхма мењала се у износу већем од 2:1 у односу на динар. Тако, на пример, октобра месеца исте године паритет динара према швајцарском франку износио је 3:1 и налазио се у даљем паду. Вредност динара опадала је како у златној, тако и у сребрној подлози, а разлоге за такво стање домаће валуте требало је тражити у бројним политичким, економским, финансијским, војним, привредним проблемима којима је била обрхвана млада Краљевина.³¹ У држави није постојао слободан промет девиза. Куповина и продаја девиза вршила се само на домаћим берзама према предвиђеним девизним прописима и то само посредством овлашћених новчаних завода од стране Министарства финансија. Треба напоменути да је Народна Банка имала право на откуп 1/3 девизне вредности намењене продаји на Берзи. Од јуна 1920. године на београдској берзи била је заступљена и Ваљевска штедионица, која је заступала капитал и инвестиције ваљевског краја.³²

Генерална дирекција државног рачуноводства актом ДР бр.147908 од 13. новембра 1920. године доставила је Начелству

---

²⁹ ОС, 1920. година, дел. бр. 4829 и ОС, 1921. година, дел. бр. 5697. У актима Судова стајало је образложење да се судски поступци прекидају, јер су осумљичени били приморани да раде за окупатора. Последице неизвршења аустроугарских наређења биле су интернирање, батинање, смртне казне.

³⁰ www.ubs-asb.com/Portals/0/Casopis/2018/4/UBS-Bankarstvo-4-2018-Novac.pdf - приступљено 7. 07. 2019. Курс динара на светским берзама био је још нижи него на Београдској берзи. Док је динар клизио у односу на швајцарски франак, швајцарска валута бележила је велики пад према фунти и долару. Децембра 1920. године 1 амерички долар вредео је 45 динара.

³¹ Треба да се истакне да није био добро регулисан ни индекс златног према сребрном динару – нап. аут.

³² МИАВ, Службене новине Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца од септембра и октобра 1920. године; Бецић, наведено дело, стр.140-9 и 180 и Новак Поповић, Душан Мишић, Наша домаћа привреда, фактори, стање, унапређење, стр. 12, 29-32, 494-501, Издавачка књижарница Геце Кона, Београд, 1929.

и Суду општине депешу о пронешеним лажним гласовима о безвредним новим папирним динарским новчаницама од 10 динара чије серије почињу са нулама. Општина је била дужна да обавести грађанство вароши да су то неистине, од којих може само да трпи новчани промет среза. У депеши се износило да ће држава судски и новчано да гони она лица која буду и даље ширила такве дезинформације.³³

По пријави Лепосаве Драгићевић из села Звечка, округа понавског, полицијски органи предузели су истрагу против извесног Леона С. Руса, трговца из Обреновца, зато што је мењао аустроугарске круне, узимао их нежигосане, а пуштао у промет жигосане уз извесну награду. Суд обреновачки је својим решењем од 28. фебруара 1920. године под бр. 1146 ставио поменутог Руса под кривичну истрагу и упутио у притвор за дело из параграфа 145 Кривичног законика. Међутим, убрзо се окривљени Рус жалио ваљевском Првостепеном Суду који је у својој одлуци од 6. марта исте године бр.2434 поништио одлуку обреновачког Суда из разлога што у радњи окривљеног није било елемената из параграфа 145 Кривичног законика, те се оптужени ослобађао сваке кривице!³⁴

Министарство унутрашњих дела и Министарство правде депешом бр.26506 од 23. јула 1920. године доставили су Суду ваљевском распис против фалсификовања и кривотворења лажних новчаница. Министарства су истицала да су у питању били витални интереси државе, да је требало вратити поверење грађана и јавног мњења у државу и у финансијски сектор. У распису се каже да је Министарство финансија формирало посебну службу која се бавила заштитом државних новчаница и борбом против фалсификатора. Ова служба имала је задатак да прикупља податке о лажним новчаницама, фалсификаторима и свакојаким протурачима лажног новца. Дужност Суда и Начелства били су да сарађују са овом службом, да шаљу телеграфске извештаје, указују на све финансијске нерегуларности у срезу, да спроводе све потребне, превентивне и репресивне мере. Суд и Начелство били су у обавези да пишу извештаје са терена и прослеђују их надлежним министарствима или Народној банци

³³ МИАВ, ОГВ, 1920-1926. година, кут. бр. 170, I, A2, пр. бр. 15

³⁴ ,ОС, 1920. година, дел. бр. 90/920.

СХС, као и да буду у сталној вези и споразумној акцији у циљу заштите финансијског система Краљевине³⁵.

Задужења за порез на имовину знатно су порасла у току 1919. и 1920. године. Услед тешке привредне ситуације и инфлаторног финансирања буџетских расхода држава је решила да подигне многе таксе, као и да уведе нове порезе. Сељак се сналазио како је могао, а у изворима забележен је већи број предмета поделе земље између чланова некадашње задруге. На поменути процес нису утицале само високе цене, новоуведени порези и тешки услови живота како у селу тако и у граду; због великог броја погинулих у рату, имовина се делила на оне чланове задруге који су остали у животу. У случају да таквих није било, многи остарели чланови задруге тражили су радну снагу да им не би пропала имања, па је пронађен већи број докумената који говори о усиновљењу појединих лица.³⁶

Можда најбољи приказ околности тих година показује нам преписка између Јулиуса Шмита, концесионара предузећа за електрично осветљење и Суда општине ваљевске. Наиме, од децембра 1920. године Шмит је поднео Суду већи број извештаја у којима је износио да је производња електричне струје у Ваљеву потпуно нерентабилна, те да је цена њене производње десет пута виша него пре рата. Међутим, цена електричне струје за потребе електричног осветљења вароши остала је иста као и пре рата, иако су цене и у земљи и у свету порасле за неколико пута. За тај пример Шмит узима Београд, и каже да је београдска општина пре рата плаћала струју 0,09 динара по киловат сату, а сад плаћа исти 1 динар, или равно 11 пута више. У наставку преписке Јулиус Шмит предлаже повећање цена електричног осветљења за потребе вароши у сразмери колико су се повећале цене на мало у срезу. Он сматра да морају да се нивелишу цене да би електрич-

---

³⁵ ОС, 1920. година, дел. бр. Ф-63-2/27. Код кога би биле пронађене лажне круне исти би одговарао пред државним органима као кријумчар и протурач лажног новца. У случају проналаска лажних новчаница, један примерак је остављан у циљу истраге, ради анализе.

³⁶ По параграфу 517 Грађанског законика деца од 15 година могла су са оцем да деле имање (млађа деца нису имала права на засебан део). У том случају младим наследницима је додељен старатељ. Међутим, у више случајева запажено је да старатељи нису имали интереса да одржавају имања, па се наследници жале Суду за одбрану својих наследних права – нап. аут.

но предузеће оправљало, одржавало у исправном стању и да би све то довело до стварања неопходних услова за повећање производње и проширења електричне мреже вароши. Ако би Општина наставила да исплаћује предузећу ове суме, констатовао је Шмит, електрично постројење морало би да пропадне. У преписци се износи да су „данас ужасно претеране скупоће“ и да је динар изгубио много од вредности у односу на предратни динар. Шмит је молио Општину (општински Одбор) да има осећај правичности, да он сам више не може сносити губитке у раду предузећа због слабе нивелације цена струје. Концесионар наводи да је до краја 1920. године инкасирао од приватних и јавних корисника 151.500 динара, а стварне потребе предузећа биле су 365.000 динара, без дефицита. Предузећу је годишње било потребно 500 литара машинског динамо уља за 210 ноћи годишњег осветљења улица по цени од 5.000 динара, а Општина је плаћала једва 500 динара. За порез, раднике, канцеларијске трошкове, кирију за канцеларију, таксе и непредвиђене издатке централе Општина је плаћала Шмиту предратне суме, тј. 3.000 динара, док су стварне потребе предузећа биле 10.000 динара. И поред свега, Општина није уплатила суму за осветљење улица, иако је по закону била обавезна да то учини до краја календарске (1920) године. У преписци са Општином, Шмит је изјављивао да му је немогуће да са тако малим општинским средствима плаћа малобројно стручно особље, као и да не може да допусти да цело постројење потпуно пропадне. Предузеће је радило са огромним дефицитом, а претплатници су плаћали много мање него што у ствари осветлење кошта. Није било никакве зараде и како Шмит констатује „жали Боже уложеног труда и рада“. Концесионар је обавештавао Општину да је од својих средстава 1911. године утрошио 116.000 франака у злату за машине, апарате, трансформаторе³⁷.

У записима Окружног суда у Ваљеву налазимо на већи број спорова између грађана који се водио управо због пада вредности новца. Тако имамо случај Данице Д. Антић из ваљевског насеља Баир која је у тешким околностима окупације у пролеће

³⁷ МИАВ, ОГВ, А/2, без фасцикле, 1920-1926 година, кут.бр.170, пр. бр. I,А2, дел.бр.1625. Ова преписка била је део шире преписке између концесионара Ј. Шмита и ваљевске Општине у периоду између 1920. и 1923. године када је „скупоћа“ уствари и достигла највеће размере – нап. аут.

1917. године, без икаквих средстава за живот и у највећој нужди морала да прода кућу и окућницу Зарији Савићу, варошком калајџији за цену од 1.500 круна. С обзиром да је вредност круне до августа 1920. године вишеструко пала, када је и подигнута грађанска парница, Даница се сматрала оштећеном, зато што је по тадашњим мерилима цена ове куће и окућнице била 2.500 динара (10.000 круна)³⁸. Стога је Даница Д. Антић тужила поменутог Зарију и тражила од ваљевског Првостепеног суда да се поништи овај купопродајни уговор, с тим што ће она Зарији вратити новац, а он да јој врати кућу и плац³⁹.

Пред општинским Судом у селу Дучић Влајко Милисављевић подигао је тужбу против Милосава Новаковића из истог места, због злоупотребе имања. Наиме, Милисављевић је услед ратних неприлика дошао у врло тежак положај, па је принуђен, продао имање овом за 1450 круна маја 1918. године. У судском поступку који је покренут јуна 1921. године, Милисављевић је тврдио „да имање кошта најмање 3000 динара“.⁴⁰ У међувремену, 1919. године, тужени Милосав засадио је велики воћњак на плацу. Општински Суд је на основу изјаве сведока и члана 76. Уредбе о правној ликвидацији и параграфа 6, 13 и 20 Грађанског судског поступка прогласио куповину у условима принуде ништавном и вратио имање тужиоцу Милисављевићу. Милосав Новаковић је потом поднео тужбу против Милисављевића пред ваљевским Првостепеним Судом и тражио повраћај земље или новца⁴¹. На основу параграфа 20 и 21 Грађанског судског поступка, туже-

---

³⁸ Цену плаца са кућом изнели су вештаци ваљевског Првостепеног суда – нап. аут.

³⁹ МИАВ, ОС, 1920 година, разне фасцикле, дел. бр.19480. Није нам познат епилог овог судског процеса – нап. аут.

⁴⁰ Тужени Милосав Новаковић тврдио је да је имање купио сасвим легално, 22. септембра 1915. године у време док је српска војска била у земљи и да Милисављевић хоће да обмане Суд. Обе стране су се позвале на сведоке - нап. аут.

⁴¹ Новаковић је тврдио да је Општински Суд донео незакониту пресуду по 76. члану о ликвидацији ратног стања, као и да за оволике износе новца у парници није надлежан општински, већ Првостепени Суд. Септембра 1921. године судија Ник. Јовановић на основу параграфа 20 и 20 а Грађанског судског поступка, а на основу 76. члана о ликвидацији ратног стања потврдио одлуку општинског Суда – нап. аут.

ни Милосав Новаковић марао је да врати тужиоцу имање и да плати судске трошкове, а Влајко Милисављевић био је законски обавезан да врати 1450 круна у динарској противувредности и извесну суму за засађени воћњак⁴².

Септембра месеца 1918. године, Јула, жена Радослава Пушића, земљорадника из села Грабовац код Обреновца, позајмила је од Мице Михаиловић из Обреновца суму од 120 круна. Како је након рата поменута Јула била у великој оскудици, позајмица није враћена, па је марта 1920. године Мица тужила Јулу грабовачком Суду за дуг. Том приликом, потражилац новца је истакла да су у време позамице круне имале вредност као и динари, па је молила Суд да јој се тај дуг исплати у динарима, без камате.⁴³ На основу параграфа 177. и 178. Грађанског судског поступка Суд грабовачки је априла месеца исте године пресудио у корист Мице Михаиловић тако што је Јула била обавезна да врати 120 динара и да плати судске трошкове. Међутим, Јула се жалила ваљевском Првостепеном Суду, па се спор одужио и вођен је у току наредне, 1921. године. Коначно, фебруара 1921. године, ваљевски Првостепени суд је одбацио одлуку грабовачког Суда и истакао да процес није вођен по закону. Наиме, једна од најважнијих замерки Првостепеног Суда било је неуважавање паритета две валуте у време узимања зајма.⁴⁴

Октобра 1918. године Илија Петровић, трговац, продао је два имања у Градцу баштовану Сретену Ковачевићу за 18.500 круна или динара. Ковачевић је продавцу платио 12.000 круна, а преосталу суму новца требало је да исплати у ратама. Због немогућности отплате заосталог новца, априла 1919. године пред ваљевским првостепеним Судом подигнут је спор око заосталих средстава, а с обзиром да курс две валуте више није био исти, трговац Илија Петровић тражио је интабулацију на имање (забрану отуђења) док се интабулациони дуг у потпуности не намири. Процес је вођен и током 1920. године, али је остало питање по којем курсу и износу се може доћи до намиривања дуга⁴⁵.

⁴² МИАВ, ОС, 1921. година, дел. бр. 24699

⁴³ У време позајмице, септембра 1918. године, у условима окупације земље паритет круне и динара није био 1:1 него 1:2 – нап. аут.

⁴⁴ МИАВ, ОС, 1921. година, дел. бр. 9802

⁴⁵ ОС, 1921. година, разне фасцикле, дел. бр.139/20. Купопродајни спор вођен

Јула 1918. године опљачкан је трговац Јован Савић из села Гвозденовић од стране хајдука и том приликом отето му је 32.378 динара у папирном, сребрном и златном новцу, као и разне скупocene ствари.⁴⁶ По хватању разбојника, новац је предат аустријским окупационим властима, које су га потом, предале у депозит Матице Српске у Новом Саду; по ослобођењу, новац и драгоцености Матица је предала у депозит ваљевског Начелства, односно финансијској управи вароши Ваљева. Јован Савић подигао је тужбу пред ваљевским првостепеним Судом да се починиоци казне, а да му се новац и драгоцености врате; како му је враћено само 27.878 динара по важећем курсу из августа 1920. године, Савић се жалио Касационом суду пред којим је износио доказе да златни новац има много вишу вредност него званични државни курс и да је у овој парници оштећен.⁴⁷

Властимир Марковић из Остружња тужио је Милосава Матића из истоименог места пред општинским судом да је 1917. године уз помоћ тадашњег председника општине приморао дотичног Марковића да овоме прода имање за 100 круна. Октобра 1920. године поведен је спор у коме је доказано да земља вреди 100 динара, тужитељ је тражио земљу натраг, јер је тврдио да је продаја земље била изнуђена, јер му је тадашњи председник општине претио интернацијом, а сам поседовао је врло мало земље за обраду. Суд је држао да је продаја земље у време окупације извршена под присилом, да није имала законске важности; наложено је Милосаву Матићу да врати имање, а Властимир Марковић је имао обавезу да врати 100 круна у тадашњој динарској противвредности. Тужени Матић упутио је жалбу фебруара 1921. године, у коме наводи да је двоструко оштећен и по питању земље и по питању враћеног новца, јер поменути новац по важећем курсу није имао скоро никакву вредност; марта 1921. годи-

---

је пред Судом од 1919. до 1923. године. Проблем је представљала и чињеница што су парничари склопили уговор који је круне и динаре представљао у еквивалентном односу (што је предратни био паритет), иако је већ од новембра месеца 1918. однос круне и динара већ износио 2:1, а у каснијем периоду и 4:1. После бројних рочишта процес је завршен 1923. године – нап. аут.

⁴⁶ Од банкнота су биле круне и динари, као и веће количине златних предмета – нап. аут.

⁴⁷ МИАВ, ОС, 1921. година, разне фасцикле, дел. бр. 23737.

не, на основу параграфа 6. грађанског Законика остружански Суд потврдио је своју пређашњу одлуку⁴⁸.

Пред општинским Судом села Котешница 1921. године повео се спор у коме је Љубомир Николић тужио Велимира Максића за дуг од 80 франака. Наиме, тужитељ Николић је још на Солунском фронту узајмио туженом Максићу поменути новац, с тим да по доласку у Србију дуг буде враћен. Децембра 1918. године Максић је породици Николића исплатио 80 круна, али је Николић тражио исплату целокупног дуга.⁴⁹ Велимир Максић дуго времена је одбијао плаћање преосталог дуга јер је сматрао да су приликом задужења двојица ратника склопили усмен договор по коме се дуг има да врати у оној монети која у времену плаћања буде валидна. Љубомир Николић је пред Судом одлучно негирао постојање таквог договора. Наиме, вредност француског франка према динару била је 1:2 и стално је расла због инфлације и пада вредности динара, а вредност круне према динару је децембра 1918. године била 2:1 до 4:1 у току 1920. године, с тим да у 1921. години крунске новчанице нису више биле законско средство плаћања у држави. Суд је донео одлуку да тужени Велимир Максић из села Котешнице врати тужиоцу Љубомиру узетих на зајам 80 франака, по тада важећем курсу од 160 динара, а да Николићева супруга Божана, која је примила 80 круна врати новац Максићу у динарима по важећем курсу на дан окончања поступка.

Да је вредност и динара у време рата опала говори и пример Миленка Дробњаковића, пекара из Ваљева. Поменути Дробњаковић био је предратни закупац општинског имања у Чика Љубиној улици бр.10 са месечном киријом од 100 динара, коју је сваки месец уплаћивао Општини. Кад се српска војска повукла из Ваљева октобра 1915. године, тако се и поменути Дробњаковић, као војни обвезник повукао са својом јединицом из земље. По демобилизацији, фебруара 1920. године, вратио се у Ваљево: Општина му је извршила закуп истог имања али по цени од 400 динара. Зато Дробњаковић тужи Општину ваљевску Првостепеном суду у Ваљеву и тражи да му се одобри плаћање предратне суме бар док траје лицитација, а да је исти предратни закупац

⁴⁸ Исто, дел. бр. 20-26/21

⁴⁹ Исто, дел бр. 20598

прилаже за доказ признаницу о плаћеној кауцији за август 1915. године⁵⁰

Бошко Аћимовић, трговац и механџија из Ваљева тужио је Суду Јеврема Томића, трговца, због кирије. Наиме, поменути Аћимовић држао је до октобра месеца 1914. године кафану у Ваљеву и за њу је уредно плаћао кирију Јеврему Томићу у износу од 50 динара. Како је октобра 1914. Аћимовић мобилисан, тако је и престао да плаћа кирију за кафану. У циљу да задржи кафану Аћимовић је Томићу платио суму од 300 динара за 6 година колико је провео у рату. У међувремену, због инфлације и огромне скупоће Јеврем Томић подиже кирију на 100 динара од маја 1920. године, па се поменути Аћимовић по одлуци Суда мора из закупног простора да исели.⁵¹

Закуп општинских локала у Чика Љубиној улици у току 1920. године досегао је још више цене; док је њихов закуп у току 1915. износио просечно 50 динара, услед инфлације и драстичног пада вредности новца, 1920. године досегао је четири пута већи износ. Поводом тога Момчило Тешић, ратни ветеран, трговац из Ваљева и предратни закупац општинског локала из Чика Љубине улице бр. 8, жалио се више пута Првостепеном суду против Општине ваљевске због нових цена закупа. Међутим, по одлуци Суда, Тешићева тужба је одбијена и он је морао да плати нови закуп у износу од 202 динара. По законодавству Општине, ако би бивши закупац одбио да плати закуп локала, морао би да плати

---

⁵⁰ ОС, 1920. година, дел. бр. 291. и ОГВ, 1919 година, кут. бр. 168, пр. бр. 134. Из доступних архивских извора нисмо сазнали да ли Општина снизила цену својим плацевима, сем да је Дробњаковић од тужбе одустао. Да је вредност динара опала у време рата говори и податак да су крава и јуница јула 1915. године вределе 800 динара, а децембра 1919. године 2400 динара. Сто килограма кукуруза вредело је 1914. године 18 динара, а 1920. 100 килограма кукуруза коштало је 80 динара.

⁵¹ ОС, 1920. година, дел. бр. 459. Поред плаћања кирије, ваљевски трговци и механџије морали су да плаћају „вишак на скупоћу“, како је закон одређивао. Кирије у Ваљеву, како општинске тако и варошке стално су расле и биле су вишеструко увећане него пре рата, све док се актима Владе у првим поратним годинама питање кирија дало уредити. Морамо да напоменемо да нам није потпуно јасно да ли су цене закупа објеката биле на месечном или годишњем нивоу. У документима то није објашњено, јер су писарима тог времена те купопродајне активности наших суграђана биле нешто што је опште познато у чаршији и што се подразумевало - нап. аут.

трошкове ваљевској општини у износу од 200 динара, и губио би право на локал, из кога би морао да се исели у року од два дана⁵².

Стеван Бакша, фабрикант кола из Београда, тужбом бр. 3647 од 14. марта 1920. године тужио је среској власти у Ваљеву Љубомира Лазаревића из села Звиздар због неиспоручене грађе. Наиме, Лазаревић је продао пред рат 20 комада јасеновог дрвета Бакши, па кад је фабрикант дошао да посече дрвеће у пролеће 1920. године, Лазаревић му је бранио, изговарајући се да дрва не може дати по предратној цени, јер је вредност новца вишеструко опала. Странке су након тога упућене на грађански спор.⁵³ Слично томе, у тужби тамнавском суду на Убу бр. 3650 од марта 1920. године Бакша је тужио Даринку Милошевић из Чучуга због неиспоручивања 21 комада јасеновог дрвета; пред Судом Даринка се успротивила продаји стабала јер је по предратном договору требало да се исплати у десетоструко мањем новчаном износу него што су у то време реално грађа вредела.⁵⁴

Ратко Марјановић, земљорадник и трговац са Уба, тужио је јануара 1920. године ваљевском Првостепеном Суду Живојина Петровића из Пиромана за превару, зато што је оптужени Петровић отерао гвоздена воловска кола са јармом и канатама за суму од 1.500 круна иако су она вредела 2.000 динара (6.000 круна по тадашњем курсу). Суђење је настављено у београдском Касационом суду све до новембра исте године. Касациони суд је потврдио пресуду Првостепеног ваљевског суда те је процес против Живојина Петровића окончан.⁵⁵

Невена Марковић из Лукавца тужила је месном Суду Живојина Марковића, такође из Лукавца, због невраћеног дуга у јуну 1919. године. Поменути Живојин узајмио је од Невене суму од 300 круна и није враћао све до октобра 1920. године када је започет и процес. У јуну 1919. однос курса динара према круни

⁵² ОС, 1920. година, дел. бр. Ф-7-49/20. Занатлије су плаћале у форми разних намета и обртног пореза и до 35% од своје зараде. Из доступних архивских фондова није нам познато шта је било у случају закупца Тешића – нап. аут.

⁵³ ОС, 1920. година, дел. бр. 157/920

⁵⁴ ОС, 1920. година, дел. бр. Ф-155/1920.

⁵⁵ Исто, дел. бр. 382. Касациони суд је установио да у поменутом случају није било преваре ни изнуде, него само слабе трговине и неразумевање финансијских прилика тог времена - нап. аут.

био је 1:2, а октобра 1920. круна није било у платном промету, него само динарско-крунских новчаница, па је на основу овог паритета Живојин покушао да сам процес девастира; пошто у томе није успео, он је покушао да се нагоди са са Невеном, али да јој уплати 300 круна по државном курсу из априла 1920. године и паритета 1 динар = 4 круне.⁵⁶ Уместо вишеструко веће суме, Живојин је покушавао да на име дуга уплати 75 динара. После вештачења општина луковачка је донела пресуду по којој Живојин треба да исплати Невени 120 динара по тада важећем курсу. Стога је Живојин поднео жалбу Првостепеном ваљевском Суду који је децембра 1920. године својом пресудом потврдио пређашњу пресуду.

Априла 1920. године Велимир Радосављевић, трговац из Трлића, поднео је захтев пред тамнавским среским судом да му се исплати сума од 3.568 круна и 22 облигације у вредности од 17.000 динара који су непознати лопови отели августа 1918. године.⁵⁷ Суд среза тамнавског проценио је да априла 1920. године 3.568 круна вреди 892 динара, а да облигације издате у динарима вреде исто онолико колико су и вределе у ратно доба. Због тешке привредне ситуације у земљи, Радосављевићу је саветовано да поднесе молбу за надокнаду ратне штете.

Крајем 1919. и почетком 1920. године држава је још издавала менице засноване на крунским новчаницама; тако је Александар П. Христић, трговац из Уба, примио 30.000 круна преко менице; Добросав Марјановић, кафеџија из Уба, пустио је меницу на 15.000 круна дана 28. фебруара 1920. године.⁵⁸

Дана 10. јуна 1920. године у Ваљеву је отворена филијала Прве српске Земљорадничке банке, са центром у Београду. Филијала

---

⁵⁶ Исто, дел. бр. Ф-2-4/20. Тужени Живојин Марковић је био у обавези да плати све судске трошкове – нап. аут.

⁵⁷ МИАВ, ОС, 1920. година, дел. бр. 3017. Опљачкани Радосављевић поднео је тужбу аустријским окупационим властима августа 1918. године против непознатих лица. Окупационе власти нису могле да гарантују за облигације, иако су робу и новац узимали за своје ратне циљеве од поменутог Радосављевића, као ни за бројне друге дужнике који су му по овим облигацијама дуговали. И док је вредност круна драматично опала (од ратних 7.136 до 892 у динарској противвредности), вредност динарских облигација била је стабилна.

⁵⁸ Исто, дел. бр. 778 и дел. бр. 2218

је успостављена да кредитира акционаре – земљораднике, занатлије и трговце и да набавља пољопривредне справе и машине, теглећу и приплодну стоку.⁵⁹ Милорад С. Лазаревић, трговац – гросиста из Ваљева био је пуномоћник филијале Прве српске Земљорадничке банке у Ваљеву. Коста Петровић и Михаило Бабић били су чланови управе и највећи улагачи ове Банке. Годину дана раније (1919.) у Ваљеву је формирана Ваљевска чиновничка потрошачка задруга, која је својим члановима обезбеђивала по нижим ценама разне прехранбене и друге артикле. Велики број градских чиновника, пензионера, као и њихових породица, учланило се у ово удружење које се старало о својим задругарима. Године 1919. обновљен је рад Ваљевске задруге. Задруга је имала мали почетни капитал када јој је обновљен рад, али је капитал постепено растао. На ванредном заседању акционара Ваљевске задруге у новембру 1920. године утврђена је стална главница акционара од 600.000 динара у сребру подељена на 6000 акција.⁶⁰ Новембра месеца 1920. оснива се Ваљевска окружна банка.⁶¹

Ваљевска штедионица, Ваљевска задруга као и остали новчани заводи у Ваљеву давали су кредите имућнијим људима вароши са годишњим интересом од 12% годишње.⁶² Слична је била ситуација и са бројним уговорима који су се тицали интабулационих дугова. Тако је хотелијер Драгутин (Драга) Секулић септембра 1921. године узајмио од Ваљевске штедионице 200.000 динара, са тим да је целокупан износ са 12% годишњом каматом требао да измири у року од годину дана. Том приликом стављена му је интабулација на имање, а хипотека на хотел.⁶³ Секулић је и од других новчаних завода позајмљивао новац под сличним условима и није могао да одговори свим кредиторским обавезама, па је у наредном периоду запао у врло тешко финансијско стање. Хотел је после његове смрти (1925. године) слабо радио, а након тога је прешао у друге руке.

⁵⁹ Исто, дел. бр. 887

⁶⁰ МИАВ, ОС, 1920 година, дел. бр. пр. 11-49/20

⁶¹ Милан Трипковић, Ваљево 1900-1941, стр.114, Милић Ракић, Ваљево, 1980.

⁶² У току 1919. и 1920. године ове кредитне установе давале су кредите на годишњем нивоу од 6%. Међутим, како је расла инфлација, тако су се повисиле каматне стопе на 12% годишње, са тим да су позајмице вршене у временском року од три до шест месеци, а изузетно дуже – нап. аут.

⁶³ МИАВ, ОС, 1921. година, дел. бр.24078

Јануара 1920. године Ваљевска окружна финансијска управа добила је преко Команде Прве Армијске области у Новом Саду заостали депозит бившег ваљевског аустријског војног суда.⁶⁴ Средства су послата преко рачуна и делом су коришћена су као средства Општине ваљевске у наредном периоду.⁶⁵

Нису само грађани већ и државне установе мењале круне за крунско–динарске новчанице. Тако је управа Окружне заштите деце и младежи почетком 1920. године слала Окружној финансијској управи Ваљево више дописа у којима је тражила замену маркираних крунских новчаница новом банкнотом. Замена истих извршена је у кратком року.⁶⁶

ПОСЛЕДИЦЕ ВАЛУТНЕ КРИЗЕ ПО СТАНОВНИКЕ ВАЉЕВСКОГ КРАЈА

Услед високе инфлације, расходи ваљевских судова били су из месеца у месец све виши. Тако је Ваљевски привредни Суд је у више наврата молио Министарство правде за отварање нових кредита, који су служили за исплату чиновничких плата, дневница, додатка за скупоћу, канцеларијске потребе, за издржавање притвореника и др.⁶⁷ Такође, Ваљевски суд је у већем броју молби тражио од Министарства финансија да им одобре партије кредита на месечном нивоу, које су се исплаћивале преко ваљевске окружне финансијске управе. Тако на пример, требовање

---

⁶⁴ Акт је прослеђен ваљевском првостепеном Суду, а предале су га војне судије капетан Антон Сабљић и поручник др. Димитрије Милошевић. Од октобра 1918. до јануара 1920. године средства су чувана у благajни Матице српске у Новом Саду. Укупно је било на рачуну 13.515,50 круна, 19.000 бонова Краљевства СХС у вредности од 19.000 динара, 665 динара, нешто девиза, сандук дуката и златног накита у вредности од 7.000 динара – нап. аут.

⁶⁵ МИАВ, ОС, 1920 година, дел. бр.53 и ОГВ, година 1920-1926, кут. бр. 170, пр. бр. I, А2, 189/1923

⁶⁶ Исто, дел. бр. 2-18/20 и ОС, 1921. година, дел. бр. 240. Финансијска средства за рад Дома стално су расла: октобра 1920. године требало је обезбедити 6.000 динара, а фебруара 1921. године 8.000 динара. Секретар окружне Државне заштите деце и младежи у Ваљеву био је Крста Тачевић, наставник, један од водећих људи комунистичке партије у Ваљеву и посланик при Уставотворној скупштини Краљевине СХС – нап. аут.

⁶⁷ Исто, дел. бр.14185 и 14229

канцеларијског материјала за потребе Суда је у фебруару 1920. године износило нешто више од 800 динара, али је због сталних поскупљења исти у мају износио 4000 динара. Издржавање притвореника при општинском Суду фебруара 1920. године износило је 4000 динара, а у мају исте године већ 6500 динара. Слична је ствар била са чиновничким платама, дневницама и додацима за скупоћу: фебруара 1920. године за потребе чиновника било је потребно 18.000 динара, а у мају исте године близу 25.000. Због ниских и нередовних исплата судских послужитеља и чувара, у чијем је раду било великих пропуста, затвореници из ваљевског притвора више пута су се бунили против лоше хране и услова тамновања, а било је и организованих побуна и бекства затвореника.

Министарство унутрашњих дела својим актом Ј.Б.бр. 1109 од 31.јануара 1920. године известило је Начелство среза и Суд општине ваљевске да је Земаљска влада у Загребу издала дана 20. децембра 1919. године под бр.62686 наредбу да свако лице које има намеру да путује у Загреб и околину и које жели остати у њему дуже од 24 часа дужно је да набави дозволу за путовање. Ову дозволу путовања издавало је Редарствено повереништво за град Загреб. По наредби Министарства молбе за путовања у Хрватску имале су се набавити преко надлежног општинског Суда или надлежне полицијске власти писмено или депешом. У молби су путници морали да назначе циљ путовања и дан одласка. Да би се осигурало ноћење путника у Загребу по механама и хотелима, основан је при редарственом повереништву „Уред за уконачење странаца“. Овај Уред показивао је странцима који дођу у Загреб, где ће да преноће. Изричито по наредби Земаљске владе, ниједан хотел ни механа, нису смели да приме путнике на ноћење док исти не покаже потврду Уреда за Коначење странаца; трајање коначења ни у ком случају није смело бити дуже од 3 дана. Ко би противно поступио наредбама Земаљске владе бивао би кажњен до 2.000 круна и затвором до месец дана. По одлуци Земаљске владе у Загребу штампани су бонови од 50 хелера (филера) које су и путници странци користили у интерној употреби; овај вредносни папир био је нека врста општинског новца, а хелери су се могли заменити за државни новац одговарајуће вредности. Министарство унутрашњих дела препоручи-

вало је ваљевским органима да се ова наредба Земаљске владе објави грађанству и да се овога имају придржавати сва лица, сем војних и грађанских лица која путују службеним, односно државним послом. Дозволу путовања могли су добити само позвана лица. У случају да су се молбе слале телеграфски, обавеза локалних власти била је да доставе конкретан предлог Редарственом повереништву да ли дотичну молбу уважити или је одбацити.⁶⁸

Један број богатијих ваљевских троваца путовао је у Загреб и околину, одакле су набављали пољопривредне и сточарске производе по нешто нижим ценама. У то време Загреб и Славонија били су најбогатији реони за набавку многих прехранбених и других артикала, а војска се по повлашћеним ценама снабдевала са ових области.⁶⁹

Министарство саобраћаја доставило је маја 1920. године Објаву које је упутило на адресу Суда општине ваљевске у коме се каже да је Министар саобраћаја својим решењем одобрио подвоз у односу на 25% пуне цене на државним железницама и бродовима најближим сродницима погинулих и умрлих српских ратника. Да би искористили ове бенефите сродници су морали да прибаве уверење своје општине и полицијских и војних власти да су заиста сродници погинулих и умрлих војника, као и да плаћају непосредни порез држави мање од 15 динара годишње. Сродници су користили ова права само у случају да желе да посете гробове својих почивших или желе да пренесу остатке погинулих ратника и то само уз дозволу санитарских власти које би им дозволиле пренос земних остатака.⁷⁰

Након демобилизације 1919. и 1920. године многи бивши ратници, да би преживели у тешким околностима, без новца, упражњавали су у вароши ситне занатске послове. Такве особе су,

---

⁶⁸ ОГВ,1915-1920 година, кут.бр.169, I,A2,4366/1920, пр.бр.2 и 11. Приликом слања писама у поштанском саобраћају су још увек 1920. године се користиле таксене марке Краљевине Србије.

⁶⁹ ОС, 1920. година, дел.бр. 224/20 и вид. Стенографске белешке ПНП Краљевине СХС, инв. бр. књ.1965 од 9. септембра 1920. године

⁷⁰ ОГВ, I,A2, 6342/1920, пр.бр.34. Из доступних архивских фондова није нам познато да ли су сиромашни сродници погинулих ратника преносили њихове земне остатке у ваљевски крај – нап. аут.

најчешће, биле тужене од еснафских удружења општинским органима да се не придржавају законских прописа, те да чине нелојалну конкуренцију занатлијама који редовно држави плаћају порезе. Општина је кажњавала овакву праксу ситних занатлија од 100 до 200 динара у корист државне касе уз забрану држања радње и бављења дотичним занатом.

Као што смо горе навели, услед високе инфлације плате и додаци на скупоћу увећавани су више пута годишње. Плате државних функционера су биле највише, а најмање су биле плате радника и шегрта. Радно време у многим варошким радњама било и до 15 сати дневно, а многи су бежали од газде и мајстора. Да би се прехранили у очајној ситуацији, многи сиромашни родитељи су упућивали своју децу да изуче занат код варошких мајстора како би што пре дошли до својих прихода. У нађеном списку послодаваца у вароши Ваљеву сачињеном по наређењу Начелника округа ваљевског из маја 1920. године налазимо да је при ваљевским радњама радило 112 шегрта млађих од 18 година, од којих је 6 било шегрта од 8 година старости.⁷¹

У следећој табели даћемо приказ плата према звањима у 1920. години⁷².

⁷¹ ОГВ, пр.бр. I, А2, 22/1814. Шегрти су радили у 87 варошких радњи – нап. аут.

⁷² ОС, 1920. година, дел. бр.206/1920, дел.бр. 678 и дел. бр. 2673. Због инфлације плате су често флукуисале, а повећање плата била је једна од буџетских ставки ондашњег времена. Само судије Ваљевског првостепеног Суда у мају 1920. године имале су годишњу повишицу од 500 динара. На пример један од служитеља Суда имао је од октобра 1920. године додатак на скупоћу за шест чланова своје породице у износу од 558 динара. Додатак на скупоћу у збирном износу од 13.440 динара годишње имали су председник Суда, сeosки кметови, писари и полицајци. Мерачи на пијаци, контролори, порезници, економи, служитељи имали су додатак на скупоћу у износу од 28.800 динара годишње. Најмање су у изворима заступљене радничке плате. Раст радничких плата уследио је 1921-1922 године, а био је условљен и галопирајућом инфлацијом у земљи. Овде је дат приказ плата у првом кварталу 1920. године у време динарско-крунских новчаница (вредност у крунама је била х 4). Износи плата представљени су на годишњем нивоу. Треба истаћи да по пројектованом буџету за 1920. годину додаци на скупоћу Краљевства СХС били су већи него цео некадашњи буџет Краљевине Србије – нап. аут.

Табеларни приказ плата у Ваљеву по професијама 1920. године

Звање	Плата у динарима
шегрт	200-220
радник	260-450
калфа	300
циглар	550
бабица	640
послужитељ	660
практикант	720
војни писар	950
апсанција	960
железнички службеник	1.080
подофицир - каплар	1.700
судски писар	1.800
апотекар	1.800-2.000
учитељица	1.900
пушкар	2.000
свештеник	2.000
учитељ	2.100
поручник	2.200
лекарка	2.250
полицајац	2.400
контролор финансијске службе	3.000
порезник	3.000
војни апотекар I класе	3.000
марвени лекар - ветеринар	3.150
инжењер железничке секције	3.500
лекар	3.700
благајник суда	4.080
председник општине	4.200
мајор	4.500
судија	4.500
професор гимназије (пред пензијом)	4.800
потпуковник	5.500
председник суда	6.000
начелник округа	6.000
директор гимназије	7.000

Колике су ово биле плате за оно време упоредићемо ако дамо цене неких пољопривредних производа и стоке. Цена литре млека је била 2 динара, килограм сувих шљива 2,5 динара, хлеб 3 динара (сомун од 2 кг), литар барањског вина 5 динара, килограм пасуља 7 динара, килограм шећера 23 динара, за 100 килограма кукуруза требало је издвојити 80 динара, јагње је коштало 70 динара, коза 80 динара, крмача 500 динара, коњ 1.000 динара, во 1.700 динара. Цене луксузне робе као што су кафа, шећер, пиринач, уље, страна алкохолна пића биле су изузетно високе јер се за ове артикле плаћала висока трошарина.⁷³ Међутим, и цене основних прехранбених артикала биле су врло високе за просечног грађанина у земљи где је храна често имала већу вредност од луксузних предмета. Власници газдинстава, кућа и окућница плаћали су увећане порезе; држава је повећала порез на земљиште, а годишње задужење непосредног пореза резривано је по различитим основама 1919. и 1920. године. Тако је предратни непосредни порез на сеоско имање од 2 хектара зиратне земље износио око 5 динара, а у току 1920. године досегао је више од 6 динара.⁷⁴

Непријатељ је у време окупације одузимао стоку и средства за рад што је утицало на велико осиромашење сељака ваљевског краја. Међутим, спаљене општинске књиге су утицале да у почет-

⁷³ МИАВ, Службене новине Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца бр.193 од 1. септембра 1920, стр. 1- 4, и Стенографске белешке ПНП Краљевине СХС 1919. година, инв.бр. књ. 1961 и 1962, од 27. маја, 18. јуна, 20 јуна 1919. и 1920. година, инв.бр.књ. 1965, од 19. маја 1920. Трошарина на шећер и кафу износила је 100 динара у злату за 100 кг робе, а за пиринач и уље она је износила 20 динара у злату за 100 кг производа. Шећер се набављао у Аустрији, уље у Румунији, а због стања путева цене код крајњег потрошача биле су вишеструко увећане. Цене разних артикала нису биле свуда исте, него су зависиле од краја до краја и биле су изражене у крунама у западним деловима државе, а у динарима у источним; многи текстови о политичком и финансијском стању земље, о тешком животу радника, њиховом стандарду и платама, па и саме цене артикала у Радничким новинама али и у другој штампи биле су подложне строгој цензури. Радничке и опозиционе листове државна цензура је немилосрдно гушила; многи су забрањивани само после пар бројева излажења – нап. аут.

⁷⁴ МИАВ, ОС, 1920. година, дел.бр. 119-3/1920 и дел.бр. 3114 ; Стенографске белешке ПНП Краљевине СХС, инв. бр.књ.1962, од 6. јуна 1919, стр. 864-866; Трипковић, наведено дело, стр.164-167

ку није постојао порески распоред за задужење, а добар део порезника налазио се на војним дужностима у време формирања пореског система Краљевине СХС. Стање са непосредним порезом било је једно од осетљивијих питања тадашњих власти. Један део чиновника имао је у вароши повећих плацева, који су такође опорезовани по вишој стопи пореза. Због огромних финансијских расхода државе, Министарство финансија је у својим службеним дописима предлагало повећање партије појединих пореза у држави за 100% до 400%. Многи опозициони посланици у Привременом Народном представништву (ПНП) су сматрали да је решење у равномерном распоређењу пореза, тј. ако се опорезују порески обвезници сразмерно јачини њихове пореске снаге. Напоменућемо да су особе које су тражиле инвалидску потпору од државе морале, између осталог, да прибаве документацију о вредности непосредног годишњег пореза. По члану 15 Закона за стицање права на инвалидску потпору каже се да ако породица преминулог ратника не плаћа више од 15 динара непосредне годишње порезе има право на помоћ, али ако је ова вредност износила преко 15 динара сматрало се да је то богато домаћинство која нема права у остваривању инвалидске потпоре.

Из табеле приложених плата примећује се да је војни позив добро плаћен, да је носио друштвени углед; то је и разумљиво јер држава имала потребу да у нестабилним политичким и економским приликама додатно унапређује положај војске, те не чуди податак да су плате официра биле међу највишим платама у државном сектору. Команда Дринске дивизијске области у Ваљеву примила је у службу већи број писара и варошких мајстора, који су имали плату далеко вишу него у цивилном сектору.⁷⁵

---

⁷⁵ МИАВ, ОГВ, 1920. година, кут.бр.169, војно одељење, пр.бр. 63 и 65, и Стенографске белешке ПНП Краљевине СХС инв.бр.књ.1961 од 19. маја 1919. године, стр.383. Додаци на скупћу подофицирима износиле су 1.400 динара годишње. Инвалидске потпоре официра биле су значајно веће него њихове плате. Колике су у то време биле војне плате и колики је био утицај војске најбоље нам је исказао др Гавра Манојловић у свом говору на 117 седници ПНП Краљевине СХС од 1. септембра 1920 у коме се каже да „ чиновници у нас са 40 година академичке службе имаду плаћу, коју имају по најновијој наредби господина министра војног наредници. Мени се чини, да некакав дух долази ка нама из времена Угарске под Вербецијем 16. вијека, када је само војник, то јест жентри племић био члан државе“.

Крајем 1919. и 1920. године коначно је уређено стање чиновничких пензија, које су увећане: на тај начин је решено једно врло осетљиво питање ваљевских пензионера, који су од септембра 1919. године добијали од државе веће износе, и то од 215 до 300 круна.⁷⁶

Инфлација и немаштина утицали су и на смањење издатака за здравствене потребе вароши. Тако је у току 1920. године потрошено укупно 4.675,70 динара за лечење болесника при окружној болници. Постојала је идеја комунистичке Општине да се подигне општинска амбуланта и једно модерно јавно купатило, али у недостатку средстава грађење ових објеката остављено је за наредна времена.⁷⁷ Слична је ситуација била и са средствима за оправку путева и мостова. Општина је за ову намену уложила 40.288,95 динара, а стварне потребе су биле око 100.000 динара.⁷⁸ Исте, 1920. године, Дринска Дивизијска област је наложила оправку војних зграда у Ваљеву а уложена сума износила је 101.972,88 динара.⁷⁹ Начелство округа ваљевског уложило је за оправку поштанско-телеграфске станице у Ваљеву и за оправку окружне болнице у Ваљеву 3.927,92 динара.⁸⁰

Маја 1920. године Министарство за исхрану забранило је извоз хране из земље, по ранијој уредби Владе о монополисању извозне трговине, што је довело до пада цена пољопривредних производа. Многи закупци и трговци који су куповали од сељака пољопривредне производе услед забране доведени су до пропасти, па је роба пропадала и као таква продавала се по више-

⁷⁶ МИАВ, ОС, 1920. година, дел.бр. 763, 1846 и Службене новине Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца од 29. јула 1919, стр.4. На предлог Министра финансија Министарски савет је одобрио нове додатке на плате и пензије од 18. јула 1919. године. У изворима налазили смо извештај број молби ваљевских пензионера за побољшањем њиховог положаја, јер су многе пензије у вароши износиле једва 70-80 круна.

⁷⁷ ОГВ, Буџет за 1920. годину са рефератом Суда Одбору Општине Ваљево, штампарија „Чика Љуба Ненадовић“, Ваљево, 1920.

⁷⁸ ОГВ, 1915-1920 година, кут.бр.169, пр.бр.6. Познато је колико је страдао ваљевски крај у току Првог светског рата: путеви у срезу били су очајни, а многи мостови срушени или оштећени. Након рата градитељи су секли коров, шикаре и шуме да би оспособили старе и пробили нове путеве – нап. аут.

⁷⁹ Исто, пр. бр.13, 31, 47 и 62

⁸⁰ Исто, пр. бр.3,11 и 15

струко умањеној цени сиротињи у градовима. Оваквим мерама нарочито је био погођен сељак ваљевског краја који је продајући бољу пшеницу и кукуруз надао се финансијској добити, али је врло био погођен падом вредности своје робе коју је продавао и огромном скупоћом других артикала које није могао да купи. Делегати из Обреновца и околних места су молили министра за исхрану да се помогне сељацима тамнавског и посавског краја, јер је забрана извоза хране значила за произвођаче и трговце потпуни финансијски крах. Због нестабилности на тржишту, сељаци и извозници су скоро целокупни род шљиве употребили у производњу ракије, што им је било рентабилније, али је прехранбена политика државе и колубарског краја овим доведена у јако тешко стање и доносила је губитке на милионском нивоу. Министарство није изашло у сусрет сељацима, али их је упутило на Средишњу задругу и Подунавско трговачко друштво; међутим, нико није могао сељака да финансијски потпомогне због тешких привредних услова у земљи. Роби коју су нудили трговци и сељаци цена је преполовљена, а још је више опала кад се прелазило са крунско-динарских на динарске новчанице.⁸¹

Занимљиво објашњење тадашњих прилика дали су представници комунистичке Општине формиране августа 1920. године у Ваљеву.⁸² По њима, општинска власт је у првим годинама након рата издавала дућане и пиљарнице по много вишим ценама, по-

---

⁸¹ МИАВ, ОС, 1920. година, дел.бр.519/1920 и Стенографске белешке ПНП Краљевства СХС, 1920. година, инв.бр.књ.1965, седница од 19. маја, 7. јуна, 15. јуна, 1. јула, 9. септембра и 13. октобра 1920. Сељак ваљевског и обреновачког краја од својих пољопривредних производа више није могао да купи теглећу стоку, пољопривредне алате, памук, семе, со, петролеум, шећер и друге артикле. Нагли скок цена додатно је осиромашило велики број сељака, па је и производња живежних намирница на селу била све мања. Иако је септембра 1920. године на име ратног плена ваљевском крају од стране Владе додељено око 600 грла крупне стоке, овај број је био апсолутно недовољан за опоравак сељаштва у Западној Србији. Такође, обнављању пољопривредне производње није ишло у прилог стално позивање сељаштва ваљевског краја на вишемесечне војне вежбе, а све у време жетве, па је жетва 1920. године у ваљевском крају подбацила за преко 40% – нап. аут.

⁸² Милорад Радојчић, Мирко Обрадовић (1858-1932) – раднички трибун и револуционар, Гласник МИАВ-а бр. 48, стр. 18-66, Ваљево, 2014. Мирко Обрадовић је августа 1920. године постао председник Општине, а писар-деловођа Суда био је Драгојло Дудић – нап. аут.

дизала је цене својим имањима, а на власт су се угледали и приватни власници, па су комунисти оптужили своје претходнике да су директно на тај начин учествовали у подизању скупоће у вароши. Претходна власт је оптуживана да је легло несавесних чиновника и корупције. Том приликом дат је један пример не-домаћинског управљања: наиме, „у време аустроугарске власти окупатор је из једног дела Боричевца извлачио по 4 -5 вагона пшенице и неколико вагона кукуруза, док се данас (1920) исти тај Боричевац даје под закуп од Општинских власти по цени од 1.710 динара годишње, с тим да купац не сме да даје сељацима околних села ово имање у попашу“.⁸³

Због велике скупоће, наднице, које су често закидане радницима, нису могле да покрију основне трошкове живота.⁸⁴ По радничкој Уредби од септембра 1920. године радници су се изборили за осмочасовно радно време, али су радничке плате и даље биле испод сваког минимума (вид. табелу горе). По овој Уредби, остављено је слободно уговарање рада између радника и послодавца, али је ово законодавство било само на папиру. Да би увећали своја мизерна примања ваљевски радници су, као и у другим местима, били приморани да раде за дневницу од 13 до 15 сати дневно. Обзнаном из децембра 1920. године забрањена су сва синдикална права радника, али су укидани и колективни уговори радника. Убрзо након Обзнане многи послодавци су смањивали ионако мале радничке плате, а дошло је и до непоштовања слободе најамног рада. Вредност роби је стално расла, а запрложена пољопривредна газдинства слабо су се опорављала, јер се велики број мобилисаних вратио у своја села тек 1920. године. Глад је била свеprisутна у вароши на Колубари. Цене основних животних намирница између 1914. и 1920. године порасле су и више него десетоструко, а нове динарске новчанице и финансијске реформе нису успеле да смање инфлацију и подигну животни стандард становништва.⁸⁵ Тако на пример, цена хлебу

⁸³ МИАВ, ОГВ, 1915-1920 година, кут.бр.169, бр.пр. 20 и 59

⁸⁴ Стенографске белешке Уставотворне скупштине Краљевине СХС I књига, инв. бр. 1963 од 22. априла 1921. године

⁸⁵ Стенографске белешке Уставног одбора Уставотворне скупштине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца I књига, инв. бр. 1967/III, стр. 33. По излагањима народних посланика, услед инфлације, просечне цене животних на-

је од 1914. до 1920. године порасла 15 пута, па је просечни надничар у Ваљеву радио само да се прехрани.⁸⁶ Један кратак одсечак из савременог извора говори нам колико је био тежак положај радника у то време, а исказали су га у својим интерпелацијама у ПНП представници социјалдемократа: - “ прилике радника у земљи су несносне и терају у право очајање. Вредност новца стално, брзо и катастрофално пада, цене у производима пењу се из дана у дан. Килограм кукуруза је 7 круна, маст је преко 45 круна килограм, килограм соли је 12 круна, килограм кромпира је 5 круна, кафа која долази из Италије је 90 круна килограм. Шећер килограм је 60 круна, литар уља је 100 круна. Цене основних намирница које се увозе, али и оних које има довољно у земљи је невероватно висок. За породицу просечну од 5 чланова за најнужније потребе треба дневно 6 круна, а у то није урачунато потреба у новом оделу и обући, ни потреба у књигама и новинама, ни потреба у цигаретама и дувану, ни трошак за стан. Стварне плате, које примају радници, службеници и нижи чиновници већином су знатно мање и у огромној већини случајева достижу тек половину горе поменутог износа. Хитна је потреба и хитан је захтев, да се нарочито радницима обезбеди под сваку цену егзистенцијални минимум, минимална плата која би се периодички утврђивала од стране нарочитих комисија, и коју би морала држава да обезбеди, без обзира на отпор делодавца. У исто време, наравно, морале би се увести максималне цене свим намирницама и свим потребама: преступе максималних цена мора се казнити тако да ће их свако морати да поштује, већ и самога страха пред казном. За ове преступе треба стварати нарочите судове, који би брзо доносили пресуде. Опстанак радника, службеника и свих оних, који живе само од плате или наднице мора постати независтан од несталне вредности папирног новца. Сва тргови-

---

мирница повећале су се за 100%, док су се радничке наднице увећале у истом периоду само за 60%. Борба против скупоће, високих цена и оскудице била је једна од најзаступљенијих тема и у Привременом народном представништву. О високим ценама и тешким условима живота становништва готово да није било министра и посланика који није изнео своје опсервације – нап. аут.

⁸⁶ Стенографске белешке ПНП СХС 1920. година, инв.бр.књ.1965, стр. 402-403 – интерпелација социјалдемократских посланика у ПНП од 26. марта 1920. године

на житом и брашном мора да пређе у државни монопол. Држава мора створити организацију, која има да буде довољно контролисана, а која ће имати једина право да купује жито и брашно, евентуално још и друге важније животне намирнице. Спекулације житом и брашном морају престати. Средства да се помогне тиме најсиромашнијима морају се наћи. Дужност државе је да их нађе. Морају се одузети сва нагомилана богатства у сопственост државе и друштва и тако извршити веома потребну предају имовине⁸⁷.”

У радњама ваљевских месара код Касапа, сиротиња је куповала суве кости, а проја и зелениш били су основни прехранбени артикли.⁸⁸ Због малих плата, раста цена и велике скупоће у току 1920. године радници Ваљева су се више пута бунили, што је у неколико наврата прерасло у радничке штрајкове. Треба напоменути да саме цене живежних намирница у ваљевском крају су биле далеко више од новоприпојених области Краљевства, па се дешавало да оно што се у Ваљеву купи за 10 динара то исто у Хрватској или Словенији вреди 10 круна.⁸⁹ Ерозија динара која је настала крајем 1920. и наредних година утицала је да се динарско-крунска новчаница користи још дуго у платном промету земље. Такође, тешке политичке прилике у земљи, као и проблеми у раду уставотворне скупштине нису повољно утицале на решавање валутног питања Краљевине.⁹⁰

⁸⁷ Исто

⁸⁸ МИАВ, ОС, 1920. година, дел. бр. 1372 и казивања Љубице Младеновић-Спасојевић, а по причи њеног оца, забележена јуна 2001.

⁸⁹ Милан Трипковић, Ваљево 1900-1941, стр.165-66, „Милић Ракић“ Ваљево, 1980. и Иван М. Бецић, наведено дело, стр.135. За просечну надницу, ако је примана на време, радник је могао да купи нешто хлеба, меса и соли. Док је вредност крунских и крунско-динарских новчаница опадала из месец у месец цене су расле, а наднице су се слабо повећавале. Што се тиче саме вредности круне поједини угледни словеначки економисти сматрали су да је вредност круне око 15% од вредности нове крунско-динарске новчанице.

⁹⁰ Стенографске белешке уставотворног одбора Уставотворне скупштине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца књ. I (1967/III) и књ. II (1968/III); Стенографске белешке Уставотворне скупштине Краљевине СХС, I књига, инв.бр.1963 од 28. јануара и 18. априла 1921. године, *Велика Србија*, лист српске странке, бр. 1 и 2 од 8. и 15 маја 1921. године и Бранко Петрановић, поменуто дело, стр. 49-53

Summary

In autumn 1915, following the occupation of Serbia by the Central Powers coalition (Austria-Hungary, Germany and Bulgaria), the Austro-Hungarian krone was introduced into the Serbian monetary system. However, Serbian dinar, despite being out of circulation, had a higher value than krone due to krone's wartime steep drop of value. After the end of the World War I and the formation of the Kingdom of Slovenes, Croats and Serbs (SCS) in 1918, masses of nearly worthless kronas flooded the payment system of the newly formed state. Several currencies were in circulation in all parts the Kingdom, so the Government and the Ministry of Finance had to unify currency as soon as it was possible. Therefore, the kronas were sealed, but that did not help because a great number of money smugglers appeared. This is the reason why in 1920 a new dinar-krone banknote was issued, replacing the devalued krone that was exchanged to dinars at rate of 4 to 1. Despite its weakened nominal value, it survived a bit longer, and in late 1920 the new minted dinar was issued with all markings of the newly formed state.

The municipal authorities of Valjevo received many telegrams and notices regarding recovery and overcoming of difficult financial circumstances from the Ministry of Finance, Ministry of Justice and other entities. The authorities thus informed the citizens of Valjevo about the financial transactions, sealing, marking of kronas, exchange rates of dinar and krone, their exchange and introduction of new banknotes. This surely caused a lot of problems and misunderstandings and most of the telegrams stated that false news about the quality of money were spread and confused the masses. Due to occurrence of money counterfeiting and smuggling, most of the telegrams were sent to the town Court, i.e. to the District Offices. These entities had executive and judicial roles in further prevention.

Due to money devaluation, most of disputes at the Valjevo county courts were about properties. Withdrawal of one and introduction of another currency usually generated a vacuum and the citizens had a hard time getting through the economic and financial hardships of the time. The prices were inflated due to money devaluation. Wholesale and retail prices rose significantly and in 1920 they were several times higher than before the war. Craftsmen and merchants of Valjevo, freshly demobilized, could not have commenced their work immediately. The severe winter of 1919/1920 and the rainy spring halved the crop yields, peasants were forced to take loans at high interest rates, there were shortages of goods, the state prevented export of food items through intervention and the urban citizens were stricken by famine. The State and the Municipality did little to improve the living standard of the citizens, while the communists and various leftist elements were attacking the government. These circumstances were the reason of the social movement strengthening in Valjevo and lead to formation of the Communist municipality in 1920.

Around that time, the Board for State Support for Children and Orphans was formed to support the ill and the poorest children of the killed soldiers. However, the number of their pleas was high, while the state of the public finances was less than weak: therefore, the support was low, irregular and hard to get. Many children and their guardians were not able to receive this financial support. Support for the

fallen soldiers was even harder to get: extremely complex administration, minimal legal benefits and making the legal requirements for receiving support stricter prevented many people from receiving the support. The heavily indebted and damaged state increased the taxes which additionally burdened life and welfare of both urban and rural populations.

The wages of the time were very low, barely sufficient for survival: nevertheless, the state-employed white-collar workers were in a better situation in comparison to the blue-collar workers, interns and assistants. Although the wages in the public sector rose slowly, there were additional payments per day, which was impossible in the private sector. Numerous craft and merchant stores in Valjevo did not offer such benefits. This is the reason why the dissatisfaction with the Municipality and the state was strongest among the blue-collar workers and the poorest members of society. Under such circumstances, the communists won the election in 1920 and formed the Communist municipality. Taxes and various state fees, as well as an uncontrolled rise of prices and money devaluation resulted in high inflation that would reach its peak after 1920.

Economic, social and political difficulties did not help the Municipality that tried to adapt the public buildings, roads and bridges, but there simply was no money for that. It is noticeable that only the army had a larger budget, so many military facilities and roads were adapted and the materials were purchased. The state and the society had the need to improve the status of the army. Military officers were distinguished citizens and their wages were among the highest in the public sector.

Извори и литература

Архивски извори

- Међуопштински историјски архив Ваљево
- Фонд: Општина града Ваљева (ОГВ), 1918. година, кут.бр.165 и 166
- ОГВ, 1919. година, кут. бр.168
- ОГВ, 1920. година, кут.бр.169 и 170
- Фонд: Окружни суд Ваљево (ОС), 1920. година, неинвентарисана грађа, 31 кутија
- ОС, 1921. година, неинвентарисана грађа, 10 кутија
- Библиотека штампане ствари, оштећене! Скупшина стенографске белешке 1916-1920, 3 кутије, Стенографске белешке Привременог народног представништва Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца; Стенографске белешке Уставотворне скупштине Краљевине СХС 1920-1921. и Стенографске белешке Уставотворног одбора Уставотворне скупштине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, књига I и II
- Службене новине Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца 1919. и 1920.година
- Велика Србија, лист српске странке, бр. 1 и 2 , мај 1921. година
- Нумизматичка збирка Народног музеја Ваљево, збирка папирног новца, пописни број LIX (59)
- Казивања Загорке Параментић и Љубице Младеновић - Спасојевић

Литература

- Бецић, 2003, 121-149, 180 - Иван Бецић: Финансијска политика Краљевине СХС 1918-1923, Стубови културе, Београд, 2003.
- Поповић, Мишић, 1929, 12, 29-32, 494-501 – Новак Поповић, Душан Мишић: Наша домаћа привреда, фактори, стање, унапређење, Издавачка књижарница Геце Кона, Београд, 1929.
- Петрановић, 1978, 41- 42, 49-53 – Бранко Петрановић: Историја Југославије 1918-1978, Нолит, Београд, 1981.
- Трипковић, 1980, 114-166 – Милан Трипковић: Ваљево 1900-1941, Милић Ракић, Ваљево, 1980.
- Радојичић, 2014, 18- 66 – Милорад Радојичић: Мирко Обрадовић (1858-1932) – раднички трибун и револуционар, Гласник МИАВ-а бр. 48, Ваљево 2014.

Сајтови

- www.ubs-asb.com/Portals/0/Casopis/2018/4/UBS-Bankarstvo-4-2018-Novac.pdf
- <https://scindeks-clanci.ceon.rs./data/pdf/1451-p.Pdf>

www.arheo-amateri.rs/2012/05/kovani-novac-kraljevine-shs-i-kraljevine-yugoslavije

<https://subotickaistorija.wordpress.com/ex-panonia-15-16-dr-zoltan-mesaros-dr-messzaros-zoltan-promena-suverena-u-subotici-1918-godine/>